

УДК 911.3

Шулевський С.О.,
аспірант кафедри економічної та соціальної географії і туризму
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

ІНТЕГРАЛЬНА ОЦІНКА ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ВЕЛИКИХ ТА СЕРЕДНІХ МІСТ УКРАЇНСЬКОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

У статті наведено методику оцінки якості життя населення (ЯЖН) великих та середніх міст. Виокремлено п'ять груп умов і чинників ЯЖН: демографічний потенціал, соціальний та соціокультурний розвиток, економічна та екологічна сприятливість. Проаналізовано якість життя населення великих та середніх міст Українського Причорномор'я за специфічними та узагальненими інтегральними індексами, які визначають ЯЖН. Виокремлено провідні міста й аутсайтери у регіоні.

Ключові слова: якість життя, умови життя, інтегральна оцінка, Українське Причорномор'я, великі міста, середні міста.

В статтю приведена методика оцінки якості життя населення (КЖН) великих та середніх міст. Виокремлено п'ять груп умов і факторів КЖН: демографічний потенціал, соціальне та соціокультурне розвиток, економічна та екологічна сприятливість. Проаналізовано якість життя населення великих та середніх міст Українського Причорномор'я за специфічними та узагальненими інтегральними індексами, які визначають КЖН. Виокремлено провідні міста й аутсайтери у регіоні.

Ключевые слова: качество жизни, условия жизни, интегральная оценка, Украинское Причерноморье, большие города, средние города.

Shulevskiy S.O. INTEGRAL EVALUATION OF THE BIG AND AVERAGE CITIES POPULATION LIFE QUALITY OF THE UKRAINIAN BLACK SEA REGION

In the article there is the methodology of the big and average cities population life quality (PLQ) given. There were five groups of conditions and reasons of the PLQ emphasized: population potential, social and sociocultural development, economical and ecological auspiciousness. Big and average cities population life quality of the Ukrainian Black sea region was analyzed by specific and generalized integral indexes that define PLQ. Leading cities and outsiders in the region were marked out.

Key words: quality of life, living conditions, integral evaluation, Ukrainian Black Sea region, big cities, average cities.

Постановка проблеми. Соціально-економічна та політична криза в Україні зумовлює нові запити на дослідження умов і факторів розвитку суспільства. В останні роки підвищується інтерес до вивчення впливу на середовище проживання, відбуваються зміни у демографічній ситуації, змінюються економічні, соціальні, екологічні, соціокультурні умови життя, виникають нові потреби та інтереси населення. Особливо інтенсивно цей процес відбувається у містах, які є осередками концентрації населення.

В Україні відбуваються процеси глибокої трансформації міграційної, демографічної структури населення, виникають зони політичних та збройних конфліктів, які загрожують збалансованому розвитку держави та її регіонів, але значні природні і міграційні втрати населення пов'язані значною мірою саме з

незадоволеністю людьми якістю свого життя, низьким рівнем економічних, соціальних, екологічних стандартів життя, які не забезпечують повною мірою потреби та інтереси населення у жодному з регіонів держави. Міста відіграють провідну роль у підтримці належного життєвого рівня, впливають на розвиток регіонів держави, концентрують значний виробничий, фінансовий, соціальний, культурний, людський, зокрема інтелектуальний, потенціал.

Більшість сучасних суспільно-географічних досліджень якості життя населення зосереджені на загальнодержавному рівні. Здійснюється оцінка обласних регіонів, в окремих випадках – великих міст (понад 100 тис. населення). Проте майже відсутні дослідження на рівні історичних регіонів, яким є Українське Причорномор'я. Аналіз якості життя населення міст є важливим етапом дослідження

диференціації умов життя у певному регіоні залежно від величини та статусу поселення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою оцінки якості життя населення серед українських учених займалися В.Б. Артеменко, І.В. Гукалова, С.В. Заєць, Е.М. Лібанова, О.Ю. Савюк, Р.Т. Теслюк. Автори розглядають умови та чинники, які впливають на якість життя населення, відмінності поняття у географії від інших наук, характеризують динаміку якості життя, пропонують різноманітні методики оцінювання ЯЖН, враховуючи специфіку досліджень. Серед робіт, присвячених оцінці умов життя міст, заслуговує на увагу праця С.А. Покляцького.

Постановка завдання. Метою статті є оцінка якості життя населення міст Українського Причорномор'я шляхом виведення специфічних та узагальненого інтегральних індексів, здійснення аналізу нерівномірності економічних, соціальних, демографічних, соціокультурних, екологічних умов та чинників життя населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найвні трактування і визначення поняття «якість життя» дуже неоднозначні і, незважаючи на великий інтерес до цієї проблематики у вітчизняних та зарубіжних дослідників, залишаються дискусійними. Категорія якості життя населення як суспільно-географічного явища має широкий зміст і стосується усіх сфер життя людини і суспільства. У сучасній науці ЯЖН розуміють як характеристику стану задоволення потреб та інтересів населення: соціальних, економічних, політичних, екологічних, духовних, що виражається сукупністю явищ і процесів, які визначають життя, працю, побут, духовний та інтелектуально-культурний розвиток людей [8].

Якість життя – це інтегральна характеристика умов життєдіяльності населення. Вона не має стандартного набору характеристик і показників. У різних програмах суспільно-географічних досліджень якість життя населення може мати дещо різний зміст залежно від цільових настанов дослідження та наявної бази даних [9, с. 253].

Основою для оцінювання ЯЖН слугують характеристики умов і чинників життя населення. С.А. Покляцький визначає умови життя

населення як комплекс параметрів середовища проживання, які відображаються на стані і перспективах розвитку території, а отже, формують відповідний рівень та якість життя її мешканців [7, с. 63].

Нами були використані наявні класифікації міст за людністю, зокрема Ф.Д. Заставного, М.М. Паламарчука та О.М. Паламарчука, Л.М. Корецького, які визначають середніми міста з населенням 50–100 тис. осіб, а великими – понад 100 тис. осіб із подальшим їх поділом [3; 4; 6].

Існує багато методичних схем для аналізу якості життя населення. За основу в нашому дослідженні була взята методика, розроблена І.В. Гукаловою та С.А. Покляцьким, щодо умов життя населення великих міст України, яка в нашому дослідженні отримала подальший розвиток та була дещо модифікована [2; 7]. Складники умов життя населення великих та середніх міст Українського Причорномор'я репрезентовані 48 статистичними показниками за 2015 рік, які були отримані від Державної служби статистики України, головних управлінь статистики в Миколаївській, Одеській та Херсонській областях, Асоціації міст України.

Сукупність умов і чинників ЯЖН було розділено на 5 груп: демографічний потенціал, соціальний та соціокультурний розвиток, економічна та екологічна сприятливість (рис. 1).

Рис. 1. Складники умов та чинників ЯЖН

У дослідженні для обчислення індексів окремих складників умов ЯЖН застосовано метод лінійного згортання, при якому кожен із показників приводять до замкнутого відрізка [0–1]. Значення показника x у групі з n аналізованих об'єктів (міст) за фіксований момент часу.

Якщо цей показник позитивно впливає на стан території (стимулятор), то безрозмірний показник обчислюється за формулою:

$$x_{ij} = \frac{x_i - x_{min}}{x_{max} - x_{min}},$$

а якщо показник негативно впливає на стан (дестимулятор), тоді його приводять до від'язку за формулою:

$$x_{ij} = 1 - \frac{x_i - x_{min}}{x_{max} - x_{min}},$$

де: x_{ij} – значення показника i у місті j , x_{min} , x_{max} – мінімальне та максимальне значення вихідного показника [1].

Для індексів, що складаються з декількох показників, середній ранг (місце) того чи іншого міста за показниками у групі обчислюються за формулою:

$$x_{ijc} = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m x_{ij},$$

де: x_{ij} – значення показника i у місті j ; x_{ijc} – середнє арифметичне значення показника x_{ij} для сукупності міст; i – номер показника; j – номер міста; m – число показників [5].

Аналогічним чином розраховується специфічний інтегральний індекс для конкретної групи умов життя населення. Середній ранг у групах є специфічним індексом, що характеризує положення того чи іншого міста серед інших у кожній із груп. Перед проведенням стандартизації усі показники були переведені у відносний стан. Поступове згортання показників в індекси дозволяє визначити положення міста стосовно інших і виявити позиції, за якими воно поступається іншим містам.

Демографічний потенціал міста характеризується кількісним і якісним складом населення, формуванням оптимальної статево-вікової структури. Під час аналізу демографічного потенціалу були враховані такі індекси:

1) індекс сприятливості природної і механічної динаміки населення, що розраховувався на основі показників природного і механічного приросту (скорочення) населення;

2) індекс статево-вікової гармонійності, обчислений за співвідношенням статей;

3) індекс потенціалу економічної активності, що розраховувався за співвідношенням населення за віковими групами (до 16 років, 16–65 років та понад 65 років).

Найвищий індекс демографічного потенціалу спостерігається в Одеській області – понад 0,5, лідерами є Білгород-Дністровський (0,63) і Одеса (0,58). Найнижчий індекс у Херсоні (0,29) та Миколаєві (0,31). Найкращий показник сприятливості природної і механічної динаміки у Чорноморську (0,95) та Білгород-Дністровському (0,87), найгірша ситуація в Ізмаїлі (0,28). Найвищим показником статевої гармонійності відзначається Одеса (1,0), низькі показники у містах Миколаївської та Херсонської областей, а також у Білгород-Дністровському – менше 0,15. За потенціалом економічної активності лідером є Білгород-Дністровський (0,93) завдяки високій частці дітей та низькій людей похилого віку, відносно високі значення у Новій Каховці (0,57) та Ізмаїлі (0,53). Найбільше за цим показником поступаються Одеса (0,25) і Херсон (0,30).

Задоволення людських потреб є основним завданням економіки. Всі економічні перетворення мають соціальну спрямованість, оскільки в їхньому центрі перебуває людина як найвища цінність. Високий рівень ЯЖН залежить від стану виробництва, зокрема товарів широкого вжитку, та надання населенню якісних послуг. Інтегральний індекс економічної сприятливості обчислюється на основі п'яти складників:

1) індексу виробничого потенціалу, що відображає промислову активність у місті через обсяг реалізованої промислової продукції та число суб'єктів економічної діяльності – кількість суб'єктів ЄДРПОУ;

2) індексу розвитку малого підприємництва як індикатора сприятливості ділового середовища, що враховує кількість малих підприємств;

3) індексу експортно-імпортного потенціалу, що вказує на включеність міста до міжнародного поділу праці, залежність економіки від зовнішньої торгівлі; розраховується на основі шести показників – експорт товарів та послуг і, відповідно, їх імпорт (останні є дестимуляторами) та покриття експортом імпорту товарів і послуг;

4) індексу інвестиційної привабливості, що відображає бізнес-клімат у місті, надходження та вкладення коштів в основні фонди; визначається через капітальні інвестиції та прямі іноземні інвестиції;

5) індексу доходів бюджету та населення, що відображає фінансову забезпеченість міста через доходи бюджету міста й індивідуальні доходи через середньомісячну заробітну плату.

Найвищу оцінку економічної сприятливості отримав Чорноморськ – 0,72, досить високі значення у Миколаєва (0,65) та Одеси (0,55). Найгірший показник у Первомайська (0,13), низькі в інших середніх міст – на рівні 0,25–0,30. Індекс виробничого потенціалу високий у Миколаєві (0,85), Херсоні (0,70) та Новій Каховці (0,61), аутсайдерами є Первомайськ та Ізмаїл. Мале підприємництво найкраще розвинене в обласних центрах та Чорноморську. За експортно-імпортним потенціалом перше місце посідає Миколаїв (0,66), відносно високі значення демонструє Чорноморськ та Ізмаїл. Містами, де експорт не покриває імпорт, стали Білгород-Дністровський (товари) та Нова Каховка (послуги). Найбільшу інвестиційну привабливість демонструє Чорноморськ, найгірша ситуація за цим показником у Первомайську. Найвищі доходи (як бюджету міста, так і особисті) спостерігаються у Чорноморську, значні показники в Одесі та Миколаєві, у всіх середніх містах цей показник нижче 0,3.

Соціальна сфера відіграє важливу роль у підвищенні рівня і поліпшенні умов життя людей, надає послуги, необхідні для відтворення робочої сили, зростання продуктивності праці, задовольняє інтереси та потреби населення. До інтегрального індексу розвитку соціальної сфери входить 6 складників:

1) індекс споживання товарів та послуг, що визначає спроможність міста забезпечувати населення певними товарами і послугами, а також можливість населення їх придбати, складається із роздрібного товарообороту підприємств та обсягу послуг, наданих населенню;

2) індекс житлової забезпеченості, що складається із забезпечення населення житлом та прийняття в експлуатацію житла;

3) індекс інфраструктури освіти, що вказує на забезпеченість населення дошкільними і загальноосвітніми навчальними закладами,

вищими навчальними закладами I – II рівня акредитації;

4) індекс стану сфери охорони здоров'я, що характеризується забезпеченістю населення лікарняними ліжками і плановою ємністю амбулаторно-поліклінічних закладів;

5) індекс стану здоров'я населення, що визначається через показники дитячої смертності та структуру причин смертності;

6) індекс стану на ринку праці, що характеризується рівнем безробіття і навантаженням на одне вільне робоче місце.

Найбільш високий рівень розвитку соціальної сфери спостерігається в Одесі (0,68), відносно високий в інших обласних центрах – Миколаєві (0,57), Херсоні (0,53). У середніх містах коливається від 0,38 (Ізмаїл) до 0,50 (Чорноморськ). За споживанням товарів і послуг різко вирізняється Одеса, тоді як індекси у середніх містах менші 0,2. Найкраща житлова забезпеченість у Чорноморську (0,73), на середньому рівні у Херсоні (0,54) та Новій Каховці (0,50). Найгірше забезпечене населення житлом в Одесі, хоча є лідером із Чорноморськом за введенням житла в експлуатацію. За забезпеченням закладами освіти лідером є Нова Каховка, останню позицію займає Чорноморськ, оскільки в ньому відсутні ВНЗ I – II рівня акредитації. Хороша забезпеченість медичною інфраструктурою спостерігається у Миколаєві (0,94), дещо гірша в Одесі (0,64). За станом здоров'я усі міста перебувають на середньому рівні 0,66 до 0,48, окрім Ізмаїла (0,36). На ринку праці найкраще становище в Одесі і Чорноморську (понад 0,9), найгірші показники у Новій Каховці та Первомайську (менше 0,17).

Соціокультурний розвиток характеризує суспільні умови, що дозволяють людям здійснювати життєдіяльність у процесі освоєння прогресивних досягнень, професійних знань, зростати духовно і вносити свій вклад як повноправним громадянам. Для інтегрального індексу соціокультурного розвитку відібрано декілька показників:

1) індекс розвитку інфраструктури культури і туризму, який розраховано на основі забезпеченості населення бібліотеками і бібліотечними фондами, кількістю місць у залах для демонстрування фільмів і у клубних закладах, кількістю місць у готелях;

2) індекс потенціалу вищої освіти, що складається з кількості ВНЗ III – IV рівня акредитації та питомої ваги студентів у населенні міста;

3) індекс криміногенного стану, обчислений за показником злочинності, є дестимулятором, проявом девіантної поведінки.

Найвищі показники соціокультурного розвитку спостерігаються у Херсоні (0,56) та Миколаєві (0,52), найнижчий – у Білгород-Дністровському (0,20). Найкращим рівнем розвитку інфраструктури культури і туризму відзначається Білгород-Дністровський (0,59), далі Нова Каховка (0,50) та Ізмаїл (0,49). Низький розвиток у Чорноморську (0,2), Одесі та Первомайську – по 0,26. Найвищий потенціал вищої освіти в Одесі (0,86), значний у Херсоні та Ізмаїлі – по 0,66. У Первомайську, Білгород-Дністровському та Чорноморську ВНЗ відсутні. Найкраща криміногенна ситуація спостерігається у Первомайську, досить добра у Миколаєві, Чорноморську, та Херсоні – 0,74–0,64. Найгірша ситуація зі злочинністю у містах Одеської області, за винятком Чорноморська.

Екологічний фактор має усе більший вплив на умови життя населення. Міста є місцями концентрації виробництва і транспорту, відходи яких зосереджуються на незначній площі

міста та прилеглих територіях. Показники екологічної ситуації є дестимуляторами, оцінюється екологічна сприятливість на основі таких індексів:

1) індекс стану забруднення атмосфери, який відображає обсяги викидів забруднюючих речовин від стаціонарних і пересувних джерел забруднення;

2) індекс стану водних ресурсів, який характеризує використання свіжої води та скидання забруднених вод у природні поверхневі води;

3) індекс стану поводження із відходами, що розраховується на основі показників утворення відходів I – III класу та їх наявності.

Найкращою виявилась екологічна ситуація у Первомайську (0,60), Децю гірша у Білгород-Дністровському та Чорноморську (0,56), Новій Каховці (0,55). Найнесприятливіша ситуація в Ізмаїлі (0,41). Відносно низьке забруднення атмосфери спостерігається одразу у трьох містах – Первомайську, Одесі та Білгород-Дністровському (по 0,33), найгірші показники у Новій Каховці та Ізмаїлі (0,16). Щодо стану водних ресурсів, то найкращою є ситуація у Новій Каховці, децю гіршою у Чорноморську, найбільш несприятлива ситуація склалась в Одесі, де висока частка скидання неочищених

Таблиця 1

Специфічні та узагальнений інтегральні індекси складників ЯЖН

Місто	Індекс демографічного потенціалу	Індекс економічної сприятливості	Індекс розвитку соціальної сфери	Індекс розвитку соціо-культурної сфери	Індекс екологічної сприятливості	Узагальнений інтегральний індекс ЯЖН
Херсон	0,29	0,47	0,52	0,56	0,48	2,31
Нова Каховка	0,44	0,29	0,43	0,44	0,55	2,15
Миколаїв	0,31	0,65	0,57	0,52	0,48	2,54
Первомайськ	0,35	0,13	0,40	0,42	0,60	1,91
Одеса	0,58	0,55	0,68	0,45	0,50	2,77
Білгород-Дністровський	0,63	0,25	0,40	0,20	0,56	2,03
Ізмаїл	0,50	0,26	0,38	0,43	0,41	1,97
Чорноморськ	0,52	0,72	0,50	0,29	0,56	2,59

вод. Добра ситуація із поводження з відходами I – III класу у таких містах, як Білгород-Дністровський, Первомайськ, Одеса, Миколаїв, відносно несприятлива ситуація в Ізмаїлі та Новій Каховці.

Специфічні інтегральні індекси у кожній із груп ЯЖН наведено у таблиці 1. Узагальнений інтегральний індекс якості життя населення є результатом сукупності специфічних інтегральних індексів.

Отже, найкраща якість життя населення спостерігається у місті Одеса – інтегральний індекс 2,77, дещо поступається йому Чорноморськ – 2,59, далі у рейтингу йдуть великі міста: обласні центри Миколаїв – 2,54 та Херсон – 2,31. Поступаються їм середні міста, найкращий показник у Новій Каховці – 2,15, на дванадцять сотих відстає від неї Білгород-Дністровський, передостаннє місце посідає Ізмаїл із показником 1,97, замикає рейтинг Первомайськ – 1,91.

На рис. 2 показані ареали поширення узагальненого інтегрального індексу ЯЖН, які були виокремлені з урахуванням впливу приміських зон розселення, транспортних шляхів та транспортної доступності.

Одеса як великий промисловий, фінансовий і культурний центр зберегла свій статус регіональної столиці Українського Причорномор'я і за якістю життя населення. Чорноморськ зміг посісти другу сходинку завдяки економічній важливості морського торговельного порту та міцним зв'язкам з Одесою. Миколаїв, зайнявши третю позицію, довів свою важливість найбільшого українського центру суднобудування. У містах Одеської області спостерігається краща демографічна обстановка. Середні міста Причорномор'я загалом мають сприятливішу екологічну обстановку, проте поступаються в економічній активності, мають слабше розвинену соціальну сферу.

Хоча наше дослідження й базувалось на об'єктивних даних статистики, воно не позбав-

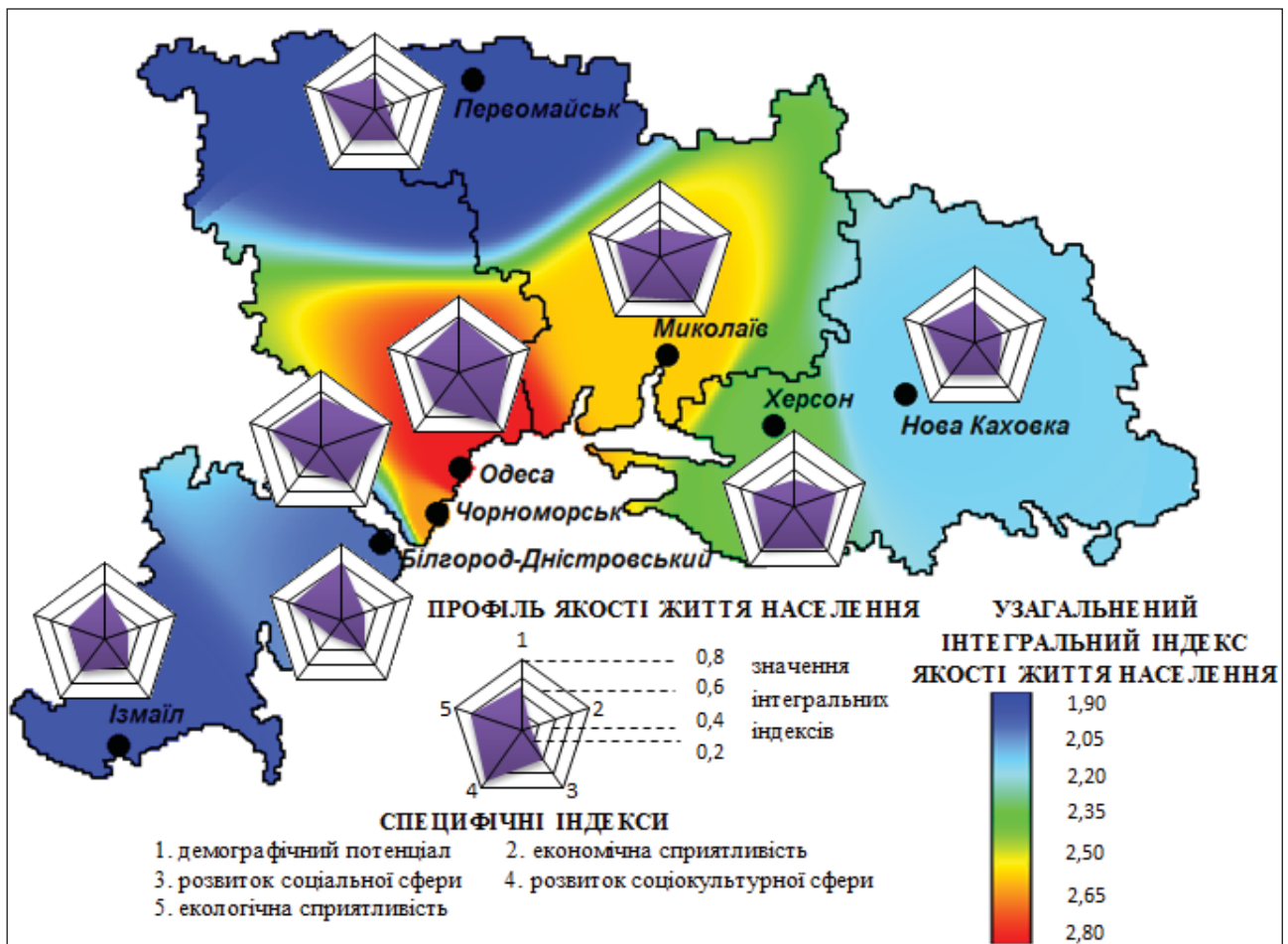

Рис. 2. Інтегральний та специфічні індекси якості життя населення Українського Причорномор'я

лене недоліків, адже не завжди з наявної інформації можна було вибрати оптимальний набір даних для певної групи ЯЖН. Статистичні збірники для різних областей, хоч і мають схожу структуру, відрізняються за набором даних, які подають. Значний розрив між найбільшими та середніми містами не дозволяв об'єктивно оцінити певні дані. Так, у групі соціокультурних показників ми не враховували театри та музеї, яких досить в Одесі, Миколаєві, Херсоні, але відсутні чи незначна кількість у середніх містах, тому, відповідно, соціокультурний розвиток великих міст був дещо заниженим.

Висновки з проведеного дослідження.

Аналізуючи отримані дані, ми зробили висновок, що найбільш привабливими за якістю життя є обласні центри, серед яких виокремлюється Одеса. Стосовно середніх міст відзначаємо низький рівень розвитку економіки і соціальної сфери, за винятком Чорноморська. Слід зазначити, що індекси якості життя населення у великих та середніх містах мають територіальну диференціацію, привабливішою є ситуація у приморській смузі, а більш негативною – у периферійних віддалених містах. Інтегральна оцінка індексів ЯЖН може бути використана управлінськими органами для проведення ефективної регіональної політики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Босов А. Методика визначення інтегральних оцінок рівня розвитку територіальних одиниць районного рівня / А. Босов, Н. Скрипченко // *Регіональна економіка*. – 2007. – № 4. – С. 61–74.
2. Гукалова І.В. Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація : [монографія] / І.В. Гукалова. – К. : ДП «Друкарня МВС України», 2009. – 347 с.
3. Заставний Ф.Д. Географія України / Ф.Д. Заставний. – Львів : Світ, 1990. – 360 с.
4. Корецький Л.М. Типологія и класифікація городів – научно-методическая основа конструктивных решений их перспективного развития / Л.М. Корецький // *Территориальная организация производства и расселения*. – К. : КГПИ, 1982. – С. 3–22.
5. Мартинюк О.В. Методичні підходи до інтегральної оцінки системи управління навколишнім природним середовищем території / О.В. Мартинюк // *Вісник Національного університету водного господарства і природокористування. Серія «Економіка»*. – Рівне, 2009. – Вип. 3 (47). – С. 471–480.
6. Паламарчук М.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії : [навч. посіб.] / М.М. Паламарчук, О.М. Паламарчук. – К. : Знання, 1998. – 416 с.
7. Покляцький С.А. Умови життя населення великих міст України / С.А. Покляцький. – К. : *Наук. думка*, 2016. – 184 с.
8. Теслюк Р. Умови та чинники якості життя населення / Р. Теслюк // *Вісник Львівського університету*. – 2007. – Вип. 34. – С. 286–291.
9. Топчів О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики : [навч. посіб.] / О.Г. Топчів. – Одеса : *Астропринт*, 2005. – 632 с.